

## 3

# Banabagatɔ lajɛcogo

Walasa ka banabagatɔ ka **bana sidɔn**, a ka fisa ka banabagatɔ jininka ka jɛ ani ka a lajɛ hakilisigi la, min be a to bana taamasijɛw ni bana kɔnɔ geleyaw be se ka dɔn minnu be a jira ko bana in ka jugu ani ka a dɔn ko bana in ni bana wɛrɛ taamasijɛw bɔlen don jɔɔn fɛ.



Aw kana banabagatɔ lajɛli dan a ka fɔlenw dɔɔn ma i n'a fɔ bana taamasijɛw ani a fari yɔɔ minnu be a dimi, nka aw be a jininka kosebe a fari fan bɛɛ la kelen kelen walasa aw kana tɛmɛ fen nafama dɔ kan.

Misali la: ka ta kungolo la ka na sen na: taamasijɛ jumenw be kungolo la, kan na, disi la, kɔnɔbara la ani bolow ni senw na.

Aw ka kan ka banabagatɔ lajɛ tuma bɛɛ yeelenmayɔɔ la, a ka fisa a ka ke tilefɛ, aw kana a ke so kɔnɔ dibi la abada.

Ni mɔɔɔ man kɛnɛ, kɔlɔsili ni sɛgesɛgeli dɔw ka kan ka ke. Aw ye aw janto fɛnw na banabagatɔ be minnu jɛfɔ aw ye ko olu be kɛ a la a ka bana kɔnɔ (bana taamasijɛw). Ni denyɛreni walima bobo don, kɔlɔsili nafa ka bon olu ka bana na barisa olu tɛ se ka kuma.

Aw ka kan ka **banabagatɔ ka kunnafoniw seben ka u mara dɔɔɔɔɔ jɛ** (aw ye seben jɛ 92 lajɛ).

## Jininkaliw

Sani aw ka banabagatɔ lajɛ, aw ye jininkali dɔw kɛ a la a ka bana cogoya kan. Aw be aw jija cogo bɛɛ la ka nin jininkali ninnu kɛ a la.

- I fari fan jumen be i dimi?
- Fen dɔw be yen minnu be a kɛ i be lafiya wa? Walima minnu be i ka bana juguya wa?
- Bana in taamasijɛ fɔlɔ kera mun ye? A daminena waati jumen?
- Dɔ bɛka fara bana dimi kan wa?
- Bana in delila ka i mine wa? A delila ka i somɔɔ dɔ mine? Walima i ka dugumɔɔ dɔ wa?
- Bana jumenw delila ka i mine ka tɛmɛ? I delila ka opere ka ye wa?
- I bɛka furake sisan wa? Fura suguya jumen?

Aw ye to ka jininkaliw ke ka taa a fe walasa ka kunnafoni caman sɔɔ bana in kan, misali la, ni dimi be banabagato kan, aw ye jininkali ninnu ke a la:

- Dimi be i fari fan jumen? Aw ye a jini a fe a ka a bolo da dimi yɔɔ kan.
- A yɔɔ be i dimi tuma bee wa? Walima a be i dimi tuma ni tuma? A dimi be wuli waati jumen?
- Dimi in cogoya jefɔ? (a ka jugu wa? walima a be i jenijeni?)
- Dimi in be i bali ka sunɔɔ wa?

Ni banabagato ye den ye min te kuma, aw ye bana taamasijew jini a la ni a kasicogo kolɔsili ye. Misali la, tulodimi be denmisen minnu na, aw be a kolɔsi u be to ka maga tulodimito la.

## Kenya kunnafoni kunbabaw

kunnafoni kunbabaw	}	fanga
		girinya
		janya hake
		farikolola funteni
		sunɔɔ

Sani aw ka maga banabagato la, aw ye a laje fɔɔ a yelemacogo, a ninakilicogo, ani ni a hakili sigilen don, aw be a jatemiɛ fana ni a fanga ka dɔɔn. Aw ye farilajidese taamasijew jini (aw ye seben je 254 laje) ani a siranya (aw ye seben je 137 laje).

Aw ye a jatemiɛ ni banabagato balocogo ka ji walima ni a man ji, ani ni a kera i n'a fɔ dɔ bɔra a girinya la (dɔ bolɔ girinya na, o kuntaalajan be bana basigilen kofɔ, bana min be men sen na).

Ni banabagato ye mɔɔ jeman ye, a ka fisa aw ka a fari je laje; banabagato bee new kɔnɔnaw ka kan ka laje. Ni mɔɔ man kene, a new ni a fari je be yeɛma tuma dɔw la. (Mɔɔ finman fari je yeɛmanen don man di. O la aw ye o tigilamɔɔ yɔɔ jemanw laje, i n'a fɔ a tege kɔnɔnaw, a sentegew, a soniw, walima a dawolo kɔnɔna ni a new.)

- New kɔnɔna be je fuwaa, o ye jolidese taamasije ye.
- Fari sumanen be jatige kofɔ.
- Ni a new kera nere ye, o ye sayi walima fiyenbana ye.

# Farilafunteni

Banabagatɔ farilafunteni hake jate ka kan ka mine, hali ni a fari man kalan. Ni bana digilen don a tigi la, aw ka kan ka a farilafunteni hake laje sɔɣe naani tile kɔɔ walima ka caya ni o ye. Terimometiri mana funteni hake min di tuma o tuma, aw ye o seben.



Aw ka kan ka banabagatɔ fari kalaya hake ni a kalaya waati ni a kuntaala ani a bancogo dɔn. Nin kunnafoni ninnu be se ka a to an be bana sidɔn. Jamana dɔw la, farigan be furake i n'a fɔ sumayabana, nka aw ka a dɔn ko fɛere werew be yen.

Ni terimometiri te aw bolo, aw be se ka aw bolo kelen da banabagatɔ ten na ka bolo tɔ kelen da aw yere ten walima mɔgo were ta la walasa ka u fila funteni hake sanga kɔkɔ ma. Ni banabagatɔ fari ka kalan, aw ka kan ka se ka o dɔn nin cogo la.

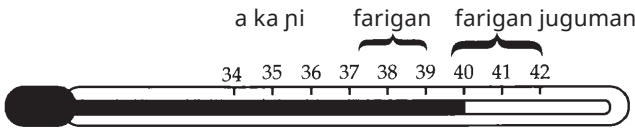
Misali la:

- A ka ca a la sumaya be farigan ni yereyereli bila banabagatɔ la tile saba o tile saba;
- Tifoyidi be farigan bila banabagatɔ la min be juguya don o don;
- Sɔɔɔɔɔɔninje gansan be banabagatɔ fari kalaya dɔɔni wuladani fe, o be ban ni banabagatɔ ye a lafiɣe, sufe banabagatɔ be to ka wɔsi.

# Baara kecogo ni terimometiri ye

Terimometiri ka kan ka ke du kelen kelen beɛ kɔɔ. Banabagatɔ farilafunteni ka kan ka ta sɔɣe 4 tile kɔɔ ani ka a funteni hake seben a ta o ta.

Terimometiri kalancogo:



Nin terimometiri ye degere 40 jira

Aw be terimometiri munumunu fo aw ka a kɔɔɔɔ dan ye Terimometiri kɔɔɔɔ mana yeɛ ka dan yɔɔ min na, o be farilafunteni hake jira

**Kunnafoni nafama:** walasa ka baara ke ni terimometiri ye, a te ɣe hakilisigi ko ka da a kan a dɔw kɔɔɔɔ ye pɔɔɔni ye.

Farilafunteni tacogo:

1. Aw be ƒɔɔ ka terimometiri jɔsi ka a je ni alikɔli ye ka sɔɔ ka a yuguyugu ni bolo ye fo a kɔɔji ka se degere 36 ma.
2. Aw be sɔɔ ka terimometiri don...



banabagato nen kɔɔ  
(A ka a da tugu)

Walima a kaman kɔɔ ni aw be siran ko banabagato bena terimometiri kari ni a ni ye.

Walima aw be a don banakɔtaɔ yɔɔ la nka ni denmisen don aw ye a kecogo dɔn (aw ka kan ka a pigin walima ka tulu mu a kun na sani aw ka a don)



3. Aw ye a to o yɔɔ la miniti 3 fo ka se miniti 4 ma.
4. Aw be terimometiri kalan (a be yelen da kɔɔ ka teme kamankɔɔla kan ani a be yelen kɔfɛla la ka teme ni yɔɔ tɔw kan).
5. Aw be tila ka a ko kura ye ni alikɔli walima safineji ye.

Kɔɔsili: Denyereni farilafunteni yelesenba walima a jiginnenba (degere 36 duguma), o be banajugu dɔ kofɔ (aw ye seben je 416 laje).

- Walasa ka kunnafoni caman sɔɔ farigan werew taamasijew kan, aw be seben je 289 laje.
- Ni farigan be aw la, walasa ka aw ka koketaw dɔn, aw be seben je 452 laje.

## Ninakili

Aw be banabagato ka ninakili jatemine ka je: ƒɔɔ, a ninakilicogo, ni a ka gelen ani ni a disi fan fila be wulicogo ni u jigincogo ye kelen ye. O kɔ, aw be banabagato ninakili teliya jatemine sango ni ninakili ka gelen a ma.

Ni mɔnturu walima waatisumanan were be aw bolo, aw be ninakili hake dan miniti kelen kɔɔ. Baliku walima denkɔɔɔbaw ka ninakili hake ye 12 fo ka se 25 ma miniti kelen kɔɔ. Denfitiniw ka ninakili hake be taa fo 30 la miniti kelen kɔɔ; a be taa fo 40 na ni denyereniw don. Farigantɔɔbaw walima ninakilibana be mɔɔ minnu na, olu ka ninakili ka teli ka teme hake kofɔlen kan. Misali la, ni ka baliku ka ninakiliko hake ye 30 ye ani a be a ke ni fanga ye walima ka dan sira la miniti kelen kɔɔ, o be keredimi kofɔ, nka denyereni ka ninakiliko 60 be keredimi kofɔ.

Aw be ninakili mankan jatemine ka ɲɛ. Misali (aw ye seben ɲɛ 272 lajɛ):

- Ni ninakili ka gelen ani ni a be i n'a fɔ filefiyekan, o be sisan kofɔ.
- Ni mankan be i n'a fɔ ɔwɔntɔkan walima mankan were ninakili degun be min senkɔwɔ, o be a jira ko nen; daji manamana dɔ beka bɔ ka caya walima fen were beka fiɲɛ bali ka teme ka ɲɛ.

Ni banabagatɔ beka fiɲɛ sama, aw be a jatemine ni a galakakolow beka bɔ, ni a kankɔwɔla dingɛ be jigin kosebe walima ni a golo fɔsɔnnen don, o be a jira ko geleya be fiɲɛ temeni na. O la aw be jatemineke nin fen ninnu na: ni fen dɔ balannen te a kan kɔwɔ (seben ɲɛ 131); ni kerɛdimi te (seben ɲɛ 277); ni sisan (seben ɲɛ 272) te walima disidimi don (golo fɔsɔnnen don dɔwɔni, aw ye seben ɲɛ 276 lajɛ).

Ni banabagatɔ be sɔgwɔsɔgwɔ, aw be a ɲininka ni sɔgwɔsɔgwɔ in teka a bali ka sunɔgwɔ. Aw be jatemineke ni kaari be bɔ a ka sɔgwɔsɔgwɔ fe; o kaari hake ni a ɲɛ cogoya ani ni joli de be a la.

## Dusukun tantanni

Aw ye dusukun tantanni teliya ni a kecogo puman jatemine. Ni mɔnturu be aw bolo, aw be a tantanniko hake jatemine miniti kɔwɔ.

\*Ni aw bena dusukun tantanni jatemine, aw be aw bolokɔniw da banabagatɔ bolokan na, i n'a fɔ a be jaw la cogo min (aw kana a ke ni aw bolokɔnikunba ye, aw ye a ke ni bolokɔni tɔw ye).

Ni aw te se ka dusukun tantanni jatemine bolokan na, aw be a ɲini a tamanda la.

A laban na, aw be se ka aw tulo da a disi la ka a dusukun tantankan lamɛn (walima aw be se ka a ke ni dusukun tantankan lamennan ye ni dɔ be aw bolo).



Ni mɔgwɔ be segenlafɛɲɛbɔ la waati min o tigi dusukun **tantanni hake puman** de file:

Mɔgwɔkɔwɔbaw ta ye . . . tantanko 60 ye ka se 80 ma miniti kɔwɔ

Denmisɛnniw ta ye . . . tantanko 80 ye ka se 100 ma miniti kɔwɔ

Denw ta ye . . . tantanko 100 ye ka se 140 ma miniti kɔwɔ.

A ka ca a la mɔgwɔ dusukun tantanni be teliya ni a be fangalabaara la walima ni farigan be a la. A ka a la fana waati o waati, ni dɔ farala mɔgwɔ farikolo funteni hake kan ni degere kelen ye, 20 hake fana be fara dusukun tantanni kan.

Aw ye banabagatɔ gelen dusukun tantanni ni a farikolo funteni hake jatemine tuma beɛ ka fara a ninakilicogo fana kan ka olu seben:

A nafa ka bon ka jatemine ke dusukun tantanni na. Misali la:

- Dusukun tantani sumaya ni a teliya be se ka jatige kofɔ (aw ye seben ne 137 laje).
- Dusukun tantanni teliya ni a cuncunnen o be se ka ke dusukunnabana ye (aw ye seben ne 490 laje).
- Fariganbagatɔ dusukun tantanni sumayali, o be se ka ke tifyoyidi taamasijne ye (aw ye seben ne 304 laje).

## Tansiyon tacogo

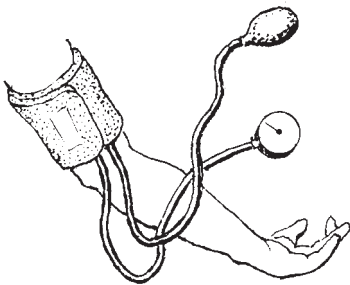
Tansiyon tacogo donni nafa ka bon keneyabaarakelaw ni lajiginnimusow ma. A nafa ka bon kosebe sango ni aw beka nin mɔgo ninnu laje:

- Musokɔnɔmaw (aw ye seben ne 386, 389 ni 392 laje).
- Denbaw, ka kɔn jiginni ne ani jiginni kɔfe (aw ye seben ne 403 laje).
- Basi caman beka bo mɔgo min kɔnɔ walima a fari ko kan (aw ye seben ne 137 laje).
- Mɔgo min jatigelen don (aw ye seben ne 137 laje), ka a sababu ke faritene do ye min be laban ni faritenebana ye (aw ye se-ben ne 120 laje).
- Mɔgo minnu si be san 40 ni ko la.
- Mɔgo minnu girinya hake dantemenen don (aw ye seben ne 212 laje).

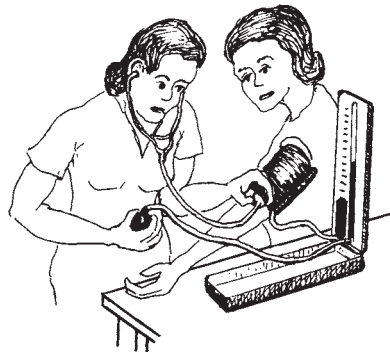
Taamasijne dɔw be yen ni olu be mɔgo min na i n'a fo: dusukundimi (aw ye seben ne 490 laje), kunkololabana (aw ye seben ne 492 laje) walima ninakili degun, kunk-olodimi tuma bee, funu, sukarodunbana (aw ye seben ne 213 laje) negenekebana basigilen (aw ye seben ne 365 laje) walima jolisirafunu- ni dimi be a la (aw ye seben ne 283 laje).

Tansiyon jugumanba tun be mɔgo minnu na ka kɔnɔ (aw ye seben ne 211 laje).

Muso minnu beka bangekɔlsifurakisew ta walima u be a fe ka u ta (aw ye seben ne 435 laje).



Fen finilama min be siri mɔgo bolokan na ni sumanikelan be a la



Tansiyontalan jima min be merikiri hake jira.

Tansiyɔntalan suguya caman bɛ ye nka yan an bɛna kuma fila de kan. Ni aw bɛ mɔgɔ ka tansiyɔn ta:

**Aw ye a ke cogo bɛɛ la a tigi ka a lafiɛɛ ani a ka a hakili sigi.**

Farikoloɲɛnaje, dusubɔ, siran walima dusumangoya, olu ye kow ye minnu bɛ se ka tansiyɔn yɛlɛn ani ka jaabiw di, jaabi minnu tɛ tiɲɛ ye. Aw bɛna ko min kɛ, aw bɛ o ɲɛfɔ ka ɲɛ walasa aw kana bala banabagatɔ la ani ka a lasiran.

**Aw bɛ fini bɔ aw bolokan na** ka fɛn finilama in siri a la.

**Aw bɛ balon fiɲɛbɔyɔɔɔ datugu ka ɲɛ.**

**Aw bɛ fiɲɛ kɛ fɛn finilama in na** fo merikiri ka se milimetiri 200 ni kɔ ma.

**Aw bɛ dusukun tantanni lamɛnan da nɔnkɔn kuruda dingɛ kɔnɔ.** Aw bɛ dusukun tantankan lamɛn ka ɲɛ waati min aw beka fiɲɛ bɔ fɛn finilama na. Waati min sumanikɛla kɔnɔ kalani (walima merikiri hake) beka jigɛn dɔɔni dɔɔni, aw bɛ nimerɔ fila sɛbɛn:

1. Ni aw ye dusukun tantankan mɛn dɔɔnɔ, aw bɛ nimerɔ fɔlɔ ta. O bɛ kɛ ni fɛn finilama kɔnɔ fiɲɛ jigɛnna ka kɛɲɛ ni tansiyɔn yɛlɛnnɛnba ye (*systolique* walima tansiyɔn yɛlɛnnɛn). Tansiyɔn bɛ yɛlɛn ni dusukun ye a kuru ka joli seri jolibolisiraw fɛ. Mɔgɔ kɛnɛman ka tansiyɔn yɛlɛnnɛnba ye milimetiri 110 fo ka se 120 ma.
2. Aw kɛtɔ ka fiɲɛ bila aw bɛ dusukun tantankan lamɛn ka ɲɛ. Aw bɛ nimerɔ filanan ta waati min dusukun tantanni fanga beka dɔgɔya walima ka tunu. O bɛ kɛ ni fɛn finilama kɔnɔ fiɲɛ jigɛnna ka kɛɲɛ ni tansiyɔn jigɛnnɛnba ye (*diastolique* walima tansiyɔn jigɛnnɛn). Tansiyɔn bɛ jigɛn dusukun tantanniw ni ɲɔgɔn cɛ, waati min dusukun bɛ a lafiɛɛ. O nimerɔ ɲuman ye milimetiri 60 ye fo ka se 80 ma.

Ni aw bɛna mɔgɔ min ka tansiyɔn sɛbɛn ka a mara, aw bɛ tansiyɔn yɛlɛnnɛn ni a jigɛnnɛn bɛɛ sɛbɛn. Baliku ka tansiyɔn ɲuman (PV) ye 120/80 ye. O bɛ sɛbɛn nin cogo in na:

120 ye sanfɛ nimerɔ ye  
(*systolique* tansiyɔn yɛlɛnnɛn)

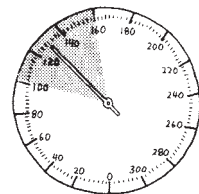
**PA  $\frac{80}{120}$**  walima **PA 80/120**

80 ye duguma nimerɔ ye  
(*diastolique* tansiyɔn jigɛnnɛn).

A ka fisa kɛnɛyabaarakɛlaw ka a fɔ sanfɛ nimerɔ walima duguma nimerɔ min tɛ *systolique* ni *diastolique* ye.

Mɔgɔ min ka tansiyɔn ye 160/110 ye, o tigi ka kan ka jate i n'a fɔ mɔgɔ min ka tansiyɔn yɛlɛnnɛn don. Ni o tigilamɔgɔ girinya hake dantɛmɛnɛn don; a ka kan ka ko bɛɛ kɛ walasa ka dɔ bɔ a girinya la, ni o ma se ka kɛ a ka kan ka furakɛ. A kecogo ɲuman na, ni nimerɔ tɛ 100 bɔ walima ni nimerɔ bɛ 160 sanfɛ, o bɛ a jira ko tansiyɔn yɛlɛnnɛn don ani a ka kan ka furakɛ (balo nafama dunny walima ni furaw ye).

**Tansiyɔn ɲuman** ye 120/80 ɲɔgɔn ye baliku fɛ nka yɛlɛma fɛn o fɛn bɛ 100/60 ni 140/90 cɛ, olu bɛɛ ka ɲi.









## Tulow, Kankɔɔna, ani Nu

**Tulow:** Aw ye jatemine ke ni dimi be tulo kɔɔ walima ni aw ye tulo sama ni a be a tigi dimi kojugu, o ye tulolabana taamasijne ye. Ni aw ye tulo sama ni dimi be a la o ye bana taamasijne ye tulowo kɔɔ (aw ye seben ne 459 laje).

Aw ye jatemine ke taamasijnew na minnu be a jira ko ne walima dimi be tulowo kɔɔ.

Aw be se ka tulo kɔɔna laje ni tɔɔsi fitini dɔ ye, nka aw kana kala, alimetikise walima pinsɔkɔbekala don tulo kɔɔ abada.

Aw ye a jatemine fana ni banabagatɔ be menni ke ni a tulo kelen ye ka teme kelen kan.

Aw ye aw hakili to a la tuma bee ka den kumabali tulo laje ni a te a dimi, kerenkerennnya na waati min farigan ni mura be a la. A ka ca a la o waatiw la den be kasi kojugu ka a sababu ke dimi gelen ye.

**Kankɔɔna ni Dakɔɔna:** Aw ye dakɔɔna ni kankɔɔna laje ni tɔɔsi fitini dɔ ye walima tile kɔɔ. Walasa ka dakɔɔna laje, aw be kutu dɔ kala da nen sanfe ka a lajigin walima aw ka a jini banabagatɔ fe a ka fɔ “ahhhh...” Aw ye a laje ni kankɔɔna bilennen te ani fana ni kankɔɔjuruninw fununen te walima ni ne be a yɔɔ dɔw la (Aw ye seben ne 460 laje). Aw ye dakɔɔna jatemine ni dimi te nitara la, ni joli te dakɔɔ, ni dimi te nen na, ni ji dɔw tolilen te, ni ne walima bana were te u la. (Aw ye Sigida 17 kalan).

**Nu:** Nuji be bɔ walima nu gerennen don wa? (aw ye jatenine ke den ninakilicogo la). Aw ye yeelen jɔ nu kɔɔ ka a laje ni falaka, ne, ani joli te a kɔɔ. Aw ye a laje fana ni a bilennen te, ni a tɔnnen te walima ni a kasa te bɔ. Aw ye a segesege ni mura basigilen walima binjalanmura te banabagatɔ in na (seben ne 270).

## Golo

A nafa ka bon ka banabagatɔ farikolo fan bee laje hali ni o ye a sɔɔ bana man jugu. Kerenkerennnya la ni denmisen don walima ni den don, aw be u- ka fini bee bɔ ka u laje ni taamasijne yeleke te u fari la. Misali la:

- Joliw, jogindaw, walima ni kala sarannen te fari yɔɔ dɔ la.
- Kurukuru, walima perenda golo la.
- Nɔ walima taamasijne yeleke werew.
- Dimi ni fari bilenni a kalayali, ni dimi be a la ani ni a be tɔn, olu ye (bana taamasijne ye).
- Tɔntɔnni ni funu.
- Kuru yelekew.
- Kunsigiw bɔnni walima u ne yelemani ni u menemenebaliya (seben ne 193).
- Jlesiw bɔnni (kuna; seben ne 308).





Aw ye dimi yɔɔ nini ka a dɔn: kɔɔdimi juguman don wa? Walima dimi kuntaalajan kotigebali don wa?

Aw ye a lajɛ fana ni kuru yeleke dɔw tɛ kɔɔbara la.

Ni dimi bɛ banabagatɔ kan waati bɛɛ ka fɔɔ ke a senkɔɔ ni a mɛnna a ma banakɔtaa sɔɔ tile caman kɔfɛ aw ye aw tulo da a kɔɔ na ka a lajɛ ni a bɛ mankan bɔ i n'a fɔ nin ja in:



Ni aw ma mankan fosi mɛn miniti fila kɔɔ, o ye taamasijɛ juguba ye. Aw ka kan ka dɔɔɔɔ nini o yɔɔ bɛɛ la (aw ye sɛbɛn nɛ 152 lajɛ min bɛ kuma nugu gerenni kan).

**Aw ye a dɔn ko kɔɔbara mankantan bɛ i n'a fɔ wulu sumannen.  
Aw ye aw yɛɛ kɔɔsi!**



# Fasaw ni Jolisiraw

Ni mɔgɔ min fari ka girin a kan, a fanga ka dɔgɔn, walima a tɛ se a fari fan dɔ kɔrɔ, ni aw bɛ o tigilamɔgɔ lajɛ: aw bɛ a taamacogo ni a lamagacogo lajɛ. Aw bɛ a lajɔ, ka a lasigi walima ka a laada ka tila ka a fari fan fila bɛɛ sanga jɔgɔn ma.

**Jɛda:** Aw ye a jini banabagatɔ fɛ a ka yeɛ, a ka jɛ yeɛ kosebɛ, a ka jɛ mɔgɔmɔgɔ, o kɔ a ka a jɛ datugu ka a bisi. Aw ye aw hakili to fiɛ bɛɛ la.

Ni geɛya in nana nacogo balalen na, aw ye kɔkɔsili ke ni jolida dɔ tɛ kunkolo la (seben jɛ 148 lajɛ), walima jɛda jolisiraw salen tɛ walima jatige (aw ye seben jɛ 492 lajɛ).

Nka ni o ye a sɔrɔ degun in nana dɔɔni dɔɔni, o bɛ se ka ke kungolosemelabana dɔ ye. Aw ye dɔgɔtɔrɔ ka demɛ jini.

Ani fana aw ye jɛ komicogo jateminɛ, ani jekise finman bonya hake jateminɛ (seben jɛ 79 lajɛ) ani yeli dan.

**Bolo ni senw:** Aw ye fasa fanga dɔgɔya jateminɛ. Aw ye bolow ni senw jateminɛ walima ka sanga jɔgɔn ma.

Aw ye banabagatɔ taamacogo ni a lamagacogo kɔkɔsi. Ni farikolo fasaw tɛ u cogo la walima ni u fanga ka dɔgɔn, a bɛ se ka ke balodɛɛ ye (seben jɛ 192 lajɛ) walima bana kuntaalajan dɔ i n'a fɔ sɔgɔɔgɔninjɛ.

Aw ye a fɔ a ye a ka a bolokɔniw gerentɛ ka u bisi walasa aw ka a tegew fanga jateminɛ

o kɔ aw bɛ a jini a fɛ a ka aw bolo digi ani ka a sama ni a senw ye



jurukise suguya bɛɛ walima sumanikelan suguya bɛɛ bɛ se ka ke bolow ni senw danfara jateminɛnan ye.

Halibi, fanga tɛ fasaw la walima ni fanga tɛ farikolo yɛrɛ de la o bɛ balodɛɛ jira (Sigida 11 lajɛ) walima bana basigilen (min menna), i n'a fɔ sɔgɔɔgɔninjɛ.

Nka ni fasaw fanga dɔgɔyacogo tɛ kelen ye walima a ka jugu fan kelen fɛ, o bɛ se ka ke senfagabana ye (seben jɛ 465 lajɛ) ni denmisen don; ni mɔgɔkɔrɔɔba don, o bɛ se ka ke kɔkololabana ye, jolida kɔkolo la walima bana balalen (kasaara: min bɛ joli bali ka se kunsɛmɛ fan dɔw la).



Aw ye a fɔ a ye a ka a bolow latilennen to ka sɔɔ ka a tɛgɛw munumunu



A bɛ a da a kɔ kan ka a sen kelen kɔɔta o kɔ ka tɔ kelen fana kɔɔta



Aw ye aw hakili to bolokala fanga ntanya ni yɛyɛyɛ cogow bɛɛ la

## Aw ye fasaw kelen kelen jali ni u kalaya hake jateminɛ:

Ni dagalaka jalen don walima ni da te sɔn ka yɛɛ o be se ka ke tetanɔsibana ye (seben nɛ 144 lajɛ), jolida jugumanba dɔ ye mɔɔ kan kɔnɔ (seben nɛ 460 lajɛ) walima pidimi (seben nɛ 359 lajɛ).

- Ni a tigi kan walima a kɔ jalen don, ka a jan ka taa kɔfɛ, o bɛ se ka ke kanjabana ye denmisen na min ka bana ka jugu kosebɛ. Ni a tigi kunkolo tɛ se ka a senw ni nɔnɔn ce sɔɔ, o bɛ se ka ke kanjabana ye (seben nɛ 454 lajɛ).
- Ni denmisen fasaw jalen don **waati bɛɛ**, walima ni a yelemacogo falenna, o bɛ se ka ke farifanbɛedimi ye min bɛ kalisiyɔmu ntanya kofɔ a fari la (seben nɛ 467 lajɛ).
- Ni mɔɔ bɛ bala ka ja, a bɛ to ka ja ka kirin, o bɛ se ka ke ninakili degunni ye (seben nɛ 178 lajɛ). Ni o ninakili degun ninnu bɛ ke waati bɛɛ, o bɛ se ka ke kirikirima-siyen ye (seben nɛ 287 lajɛ). Ni u ye banabagato min sɔɔ, o sababu ye farigan jugumanba ye (seben nɛ 289 lajɛ), walima farilajidese (seben nɛ 254 lajɛ) walima negetigebana.



Ni aw sɔmina ko negetigebana bɛ mɔɔ dɔ la, aw ye seben nɛ 144 lajɛ.

## Walasa ka a dɔn mɔɔ bolo, a sen walima a fari fan wɛɛ salen don:

Aw ye a fɔ a ye a ka a nɛw datugu. Aw ye a fari fan dɔw sɔɔsɔɔ walima ka magamaga u la.

Aw ye a tigi jininka ni a bɛ bɔ a kalama ni fen kera a la, a ka o fɔ.

- Mɔɔ fari fan dɔ sali bɛ se ka kuna kofɔ (seben nɛ 308 lajɛ).
- Mɔɔ bolo fila walima a sen fila sali sababu bɛ se ka ke sukarodunbana (seben nɛ 209 lajɛ) walima kuna ye.
- Farikolo fan dɔ sali bɛ se ka sɔɔ Kɔkololabana fɛ (seben nɛ 282 lajɛ) walima jolida dɔ fɛ.

